

Inhoud

1. Het probleem van terrorisme	7
2. Kruisvaarders en samenzweerders	29
3. Het schrikbewind	48
4. Revolutionair terrorisme	67
5. Nationalisme en terreur	92
6. Religieuze terreur	117
7. Omgaan met terrorisme	140
Illustratieverantwoording	175
Bibliografische verwijzingen	177
Verder lezen	181
Index	187

1. Het probleem van terrorisme

Een aanslag op een gekroond hoofd of op een president brengt nog steeds de nodige sensatie teweeg, maar toch niet meer zo sterk als vroeger. Het is onderdeel geworden van de algemene opvatting over het bestaan van staatshoofden... Laten we nu bijvoorbeeld eens een aanslag op een kerk nemen. In eerste instantie is zoiets natuurlijk gruwelijk, en toch is het lang niet zo effectief als een gewoon mens misschien zou denken. Hoe revolutionair en anarchistisch in beginsel ook, er zijn altijd gekken die zo'n aanslag het karakter van een religieuze manifestatie zullen geven. En dat vermindert de met name alarmerende betekenis die we aan zo'n aanslag zouden willen toekennen ... Op emoties van medelijden of angst kun je maar korte tijd rekenen. Wil een bomaanslag enige invloed op de publieke opinie hebben, dan moet deze verder gaan dan de intentie van wraak of terrorisme. Hij moet puur destructief zijn.

Joseph Conrad, *De geheim agent* (1907)

Terrorisme choqueert mensen. Dat doet het opzettelijk. Dat is het doel ervan en ook de reden dat het onze aandacht in belangrijke mate in beslag heeft genomen aan het begin van de 21ste eeuw. Onveiligheid kan vele vormen aannemen, maar niets anders maakt ons zo scherp bewust van onze kwetsbaarheid. Na 11 september zijn we terechtgekomen in een permanente noodtoestand met een open einde, een 'oorlog tegen terreur', waarvan de vertakkingen net zo ondoorgronddelijk zijn als terrorisme zelf. Terrorisme is nooit gemakkelijk te begrijpen, en al helemaal niet tijdens de nasleep van een terroristische aanslag. Op het moment dat de samenleving zich bedreigd voelt, worden pogingen tot rationele analyse over het algemeen uitgelegd als steunbetuigingen aan of zelfs een sympathiseren met de vijand. Toch lijkt het bestrijden van

terrorisme zonder deze analyses een niet te vatten strijd tegen een onbestemde bedreiging. Hoewel terrorisme soms rationeel lijkt, is het vaker zo dat het alle grenzen van gezond verstand te buiten gaat, en niet alleen ongerechtvaardigd, maar ook gewoonweg monsterlijk, idioot of harteloos is.

Er is iets met terrorisme dat de dreiging ervan opblaast, als een djinn, die tot buiten zijn fysieke contouren uitdijt. Beelden van terrorisme, in krantencartoons of op de omslagen van de vele boeken die er in de laatste generatie over het onderwerp zijn verschenen, tonen meestal enorme wapens tegenover een ineengekrompen doelwit. Voor 11 september zagen de meeste publicisten over terrorisme in elk geval nog in dat fysieke dreiging die van terrorisme uitgaat binnen de perken werd gehouden door meer alledaagse gevaren. Maar ook toen vertoonden gewone mensen, of hun vertegenwoordigers, over het algemeen weinig neiging om de dreiging te minimaliseren of in perspectief te plaatsen. Aangespoord door de massamedia, die het publieke gevaar uitvergrootten, haastten politici zich een antwoord te geven op de impliciete of expliciete roep om beschermende maatregelen. Deze maatregelen waren over het algemeen echter inconsistent en hapsnap. De aanslagen van 11 september vroegen om meer dan dat.

Terrorisme kwam bovenaan de politieke agenda te staan, en vanaf dat moment was het moeilijk nog te beweren dat de schade die terrorisme kon aanrichten relatief onbeduidend was, of zelfs – een bekende redenering – dat het psychologische effect ervan het fysieke effect ver te boven ging. New York werd geconfronteerd met schade vergelijkbaar met die van een luchtaanval in de oorlog. Hoewel de verlieslijst gelukkig kromp van een mogelijke 50.000 naar minder dan 4000 doden, had het beeld van massavernietiging, dat daarvoor was gereserveerd voor het soort wapens dat slechts een handvol grootmachten bezat, zich gevestigd. De aanval was dodelijker, in termen van het aantal slachtoffers op één dag, dan de bloedigste gevechten van de Amerikaanse Burgeroorlog. Maar anders

dan in een oorlog was de vernietiging – hoe gruwelijk ook – een geïsoleerd gebeuren. Er volgden geen binnenvallende legertroepen. Als dit al een oorlog was, verliep deze volgens geheel andere conventies dan de bekende, bijna geruststellende van een traditionele oorlogsvoering. Toen de stof op Ground Zero was neergedaald, letterlijk en figuurlijk, lagen de meeste vragen die altijd de puzzel van terrorisme hadden gevormd er nog net zo. Het vage bereik van president Bush' *'war against terror'* onderstreepte in elk geval scherper dan ooit de noodzaak van enige definitie – of een categorisering – van dit manipuleerbare begrip.

Het probleem van definitie

Zowel politieke als academische pogingen om grip te krijgen op terrorisme zijn steeds vastgelopen op de kwestie van definitie, van het onderscheiden van terrorisme van crimineel geweld of militair ingrijpen. De meeste auteurs kunnen moeiteloos een lijst van juridische of andersoortige definities van dertien in een dozijn produceren – waaraan ze dan hun eigen element toevoegen. Een bekend onderzoek begint met een compleet hoofdstuk over deze kwestie; in een ander onderzoek zijn meer dan honderd definities vergaard om vervolgens te concluderen dat de zoektocht naar een 'adequate' definitie nog gaande is. Wat is de moeilijkheid? Kort gezegd is dat het etiketteren, aangezien 'terrorist' een label is dat individuen of groepen vrijwel nooit vrijwillig op zichzelf hebben betrokken. Het wordt door anderen op hen geplakt, om te beginnen door de regeringen van de staten die zij aanvallen. Staten zijn er niet terughoudend in om gewelddadige tegenstanders te brandmerken met deze titel, die onmenselijkheid, criminaliteit, en – misschien het meest cruciaal – het ontbreken van werkelijke politieke steun, impliceert. Evenmin hebben staten er moeite mee definities van terrorisme te produceren. De Verenigde Staten definieert het bijvoorbeeld als 'het berekende gebruik van dreiging en

geweld om angst te zaaien, met als doel een regering of een samenleving onder druk te zetten'; het Verenigd Koninkrijk als 'het gebruik van dreiging door middel van ernstig geweld tegen personen of eigendommen met als doel een politieke, religieuze of ideologische weg te openen'.

Zijn de definities eenmaal opgesteld, dan blijkt het vervolgens echter een stuk moeilijker om het daarin beschreven gedrag te specificeren; er zijn geen specifieke 'terroristische' daden die in de gewone wetgeving niet ook al als crimineel gelden. In plaats daarvan worden bepaalde organisaties als 'terroristisch' bestempeld en geldt het lidmaatschap ervan als een overtreding. Er worden schema's opgesteld van gevaarlijke overtredingen, zoals het bezit van explosieven of gijzeling. Het Verenigd Koninkrijk noemt als overtreding: 'het voorbereiden van een terroristische daad', waarin we de echo horen van de beruchte samenzweringswetten van weleer. Uiteindelijk blijkt terrorisme meer door intentie dan door gedrag te worden gedefinieerd.

Het probleem is dat deze staatsdefinities er simpelweg van uitgaan dat het gebruik van geweld door 'subnationale groeperingen' (zoals in de definitie van het Amerikaanse Ministerie van Buitenlandse Zaken staat) automatisch illegaal is. In de optiek van de staat heeft alleen de staat het recht om geweld te gebruiken – zij heeft, zoals academici het vaak formuleren, een monopolie op het wetmatig gebruik van geweld. Buitenstaanders kunnen echter de vraag stellen of alle gebruik van geweld dat niet van staatswege plaatsvindt onverantwoordelijk is, ook al is het formeel gesproken illegaal. De allereerste revolutionaire terroristen in de moderne zin, zo zullen we in hoofdstuk 4 zien, vonden het gerechtvaardigd wat ze deden, omdat ze zich met geweld verzetten tegen een onderdrukkend regime dat geen vrijheid van politieke meningsuiting of – organisatie toestond. Bovendien, en dat is cruciaal, waren veel buitenlandse critici van tsaristisch Rusland – regeringen

1. De aanvallers van het World Trade Center in New York op 11 september 2001 brachten een ongeëvenaard schokeffect teweeg, maar slaagden er duidelijk niet in om hun motivatie en bedoeling aan hun slachtoffers kenbaar te maken.

inbegrepen – het met hen eens. (Dit was eveneens het geval toen Syrië publiekelijk en tot ieders verlegenheid weigerde om het Britse en Amerikaanse standpunt te ondersteunen dat Arabische acties gericht tegen Israël deel uitmaken van een afzonderlijk, mondiaal, terroristisch fenomeen.) Deze verschillen in perspectief gaven aanleiding tot het beruchte adagium dat ‘de terrorist voor de één, de vrijheidssrijder voor de ander is’. Dit relativisme vormt de kern van de onmogelijkheid om tot een definitie van terrorisme te komen die niet controversieel is.

Sommige auteurs hebben gesuggereerd dat het zinloos is om het onbereikbare doel van een sluitende definitie te blijven najagen (een expert heeft terrorisme ‘een kist met een dubbele bodem’ genoemd). In plaats daarvan zouden we beter kunnen proberen om tot een typologie te komen van het soort daden dat in het algemeen als ‘terroristisch’ wordt beschouwd. Het is een feit dat veel middelen die door terroristische groeperingen worden gebruikt – moord, ontvoering, kaping – zelden of nooit worden gebruikt in conventionele militaire conflicten; ze lijken te wijzen op een speciaal type geweld. Maar ook zo’n lijst slinkt al spoedig: er zijn te veel terroristische daden die ook op de lijst van militaire of criminele daden voorkomen. Uiteindelijk vormen dus niet zozeer de daden zelf het kenmerk van terrorisme, maar veel meer de politieke functie die deze daden beogen te hebben. ‘Terreur is niet meer dan een tactiek, een methode van willekeurig geweld’, volgens politicoloog Sunil Khilnani, ‘die net zo waarschijnlijk door een krankzinnig individu als door een staat kan worden toegepast. “Terrorisme” is echter een onderscheidend modern politiek middel, erop gericht om het vermogen van een staat om de veiligheid van haar inwoners te garanderen, onder druk te zetten’ – en dus ook de claim op rechtmatigheid ervan. Om dichterbij de definitie van terrorisme te komen, moeten we het losmaken van de politieke logica ervan. De kern van vrijwel alle definities van terrorisme – het gebruik van geweld voor

politieke doeleinden – lijkt te veel op die van de definitie van oorlog om van enig nut te kunnen zijn.

Terrorisme en oorlog

Het is duidelijk dat oorlog en terrorisme nauw met elkaar zijn verbonden. We kunnen ons moeilijk een oorlog voor de geest halen die geen extreme angst veroorzaakte onder grote groepen mensen. In sommige gevallen was die angst meer het hoofddoel dan een bijproduct van geweld. Historisch gezien was het plunderen van veroverde steden zeker bedoeld om de inwoners van andere belegerde plaatsen (militairen of burgers) te intimideren. Meer recent zagen we de opkomst van het strategische luchtbombardement. Hoewel dit een strikt militaire grondslag had – namelijk het vermijden van de kostbare patstelling van een loopgravenoorlog, zoals in de Eerste Wereldoorlog – was het gebaseerd op een psychologische theorie: de overtuiging dat hiermee de moraal van de vijandelijke bevolking zou kunnen worden ondermijnd. Volgens de woorden van een van de grondleggers ervan, Lord Trenchard, zou de vijand in een bommenduel ‘zich al snel overgeven’. In de praktijk bleek deze overtuiging, als juist, dan toch in elk geval overdreven, en de omvang van de vernietiging van de bombardementen vanaf 1940 die nodig waren om dit doel te bereiken, was oneindig veel groter dan men zich had voorgesteld (of voor mogelijk had gehouden).

De omschrijving van de operaties van de Rote Armee Fraktion (RAF) als ‘terreurbombardementen’ ten tijde van de enorme aanvallen op Hamburg en Dresden, was meer dan alleen retoriek van Goebbels ministerie van Propaganda: ze betroffen ontegenzeggelijk een weloverwogen aanval op de burgerbevolking. Toch werden toen de dromen van de apostels van de luchtmacht – de nachtmerries van de burgerbevolking van Wales – geen werkelijkheid. De Tweede Wereldoorlog werd niet gewonnen met bombardementen. Het is lastig gebleken om de rol die ze precies hebben gespeeld, vast te